

Leonarda Dacewicz, HISTORIA NAZWISK NA KRESACH PÓŁNOCNO-WSCHODNIEJ RZECZYPOSPOLITEJ (XVI–XVIII w.), Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2014, ss. 463.

Omawiana książka stanowi niezwykle szczegółowy, a przy tym interesujący opis ewolucji nazwisk na obszarze północno-wschodnich kresów Rzeczypospolitej (m.in. województwa podlaskiego, brzesko-litewskiego, wileńskiego, trockiego, nowogródzkiego, smoleńskiego) w XVI–XVIII w., czyli w tym okresie, gdy Korona i Litwa tworzyły jedno z największych państw ówczesnej Europy, zwane Rzeczpospolitą Obojga Narodów. Głównym bodźcem, który skłonił Autorkę do podjęcia tego tematu, była chęć prześledzenia i udokumentowania procesu kształtowania się tzw. nazwiska zwyczajowego na badanym terytorium – drugiej po imieniu jednostki identyfikacyjnej, nieobjętej jeszcze regulacjami prawnymi, lecz posiadającej takie cechy, jak nazwiska współczesne.

Prezentacja nazewnictwa osobowego w niniejszej publikacji oparta została na kompleksowej metodzie badawczej, zespalającej ujęcie językoznawcze z faktami kulturowymi, co pozwoliło na dogłębne objaśnienie zarówno strictly językowych aspektów zjawisk nazwiskotwórczych, jak i – równie istotnych – pozalingwistycznych.

Na uwagę zasługuje trafny wybór źródeł (rękopiśmiennych i drukowanych), które ze względu na różnorodność (m.in. dokumenty podatkowe, lustracje, inwentarze miast i starostw, akta sądowe i miejskie, księgi grodzkie, wójtowskie, burmistrzowskie, księgi metrykalne różnych parafii) oraz zasobność materiałową stanowią wartość nie do przecenienia w badaniach nad antroponimią historyczną. Zawarty w nich korpus nazewnictwa jest wystarczająco reprezentatywny do przedstawienia budowy językowej wszystkich używanych na północno-wschodnich rubieżach Rzeczypospolitej typów nazwisk: patronimicznych, odmiejscowych, odapelatywnych, odimiennych, odetnicznych, obcego pochodzenia, i ustalenia przynależności społecznej (szlacheckiej, mieszczańskiej lub chłopskiej) ich nosicieli.

Monografia Leonardy Dacewicz ma właściwą i przejrzystą strukturę. Zawiera *Wstęp*, trzy rozdziały zasadnicze [por. część I. *Historia osadnictwa, uwarunkowania administracyjne, gospodarcze, społeczne, wyznaniowe i etnolingwistyczne*, s. 19–63; część II. *Charakterystyka językowa nazwisk oraz przynależność społeczna ich nosicieli (XVI–XVIII wiek)*, s. 64–220; część III. *Nazwisko zwyczajowe w świetle obyczajów polskich i zapisów źródłowych*, s. 221–287], *Podsumowanie* oraz obszerny aneks w postaci *Słownika nazwisk z północno-wschodnich kresów Rzeczypospolitej. Pochodzenie językowe (XVI–XVIII wiek)*, s. 289–420. Recenzowana książka została też zaopatrzona we wszystkie wymagane w tego typu opracowaniach elementy dodatkowe, tj. rozwiązanie skrótów opracowań i słowników, inne skróty, wykaz źródeł i ich oznaczenia, spis literatury przedmiotu oraz streszczenie w języku angielskim.

W pierwszym rozdziale monografii Dacewicz, jako wytrawny badacz antroponimii w ujęciu diachronicznym, a więc dostrzegający zależności między historią kształtowa-

nia się nazwisk a dziejami wspólnoty kulturowo-komunikatywnej, w której one bytują, przybliży najważniejsze fakty z historii wielowiekowych relacji polsko-rusko-litewskich na analizowanym terytorium (m.in. zawarcie unii krewskiej w 1385 r. i prawie dwa stulecia później – unii lubelskiej – oraz ich skutki), niezbędne do właściwego rozumienia i interpretacji materiału nazewniczego. Zwraca też uwagę na rolę Podlasia w Wielkim Księstwie Litewskim, a w szczególności podkreśla jego wpływ na proces polonizacji szlachty litewsko-ruskiej, co skutkowało m.in. formowaniem się na kresach północno-wschodniej Rzeczypospolitej nazwisk na wzór struktur uważanych za typowo polskie. Ta część opracowania jest również bogatym źródłem interesujących konstatacji na temat przebiegu zasiedlania badanego obszaru w okresie od XV do XVIII w., jego kształtu terytorialnego, struktury administracyjnej, społecznej, własnościowej, wyznaniowej, specyfiki etnicznej i językowej, czyli czynników, które w bezpośredni sposób wpłynęły na ostateczny kształt omawianych jednostek antropimicznych.

Kolejny rozdział książki to szczegółowa charakterystyka wszystkich typów nazwisk wraz z określeniem statusu społecznego ich nosicieli, opatrzona ilustracjami źródłowymi z rozbięciem na półwiecza, co pozwoliło pokazać ciągłość procesu kształtowania się nazwisk, polegającego na przeistaczaniu się struktur mniej wykształconych pod względem formy i funkcji w struktury bardziej wykształcone i stabilne. W obrębie typu patronimicznego w XVI w. zostały wydzielone pierwotne analityczne formy nazewnicze, np. syn *Jabramow*, syn *Punin*, *Horoszkow* syn i ich późniejsze syntetyczne kontynuanty w XVII–XVIII w., o wyższym stopniu sformalizowania, zawierające w swej strukturze formanty o charakterze patronimicznym, np. *Szumin*, *Hapunów*, *Guzewic*, *Rusinowicz*, *Wołodczuk*, *Mojsik*. Ten sposób identyfikacji dotyczył, jak stwierdza Dacewicz, przedstawicieli różnych warstw społecznych. Nazwiska odmiejscowe były w głównej mierze tworzone przy pomocy sufiksu *-ski/-cki* i różnych jego wariantów od nazw miejscowości położonych na obszarze objętym badaniami, np. *Biernacki*, *Mirski*, *Sarnacki*. Nosiła je przede wszystkim szlachta. Reprezentatywną grupę wśród struktur odtopimicznych, zwłaszcza w XVI w., stanowiły wyrażenia przyimkowe, np. *Nikodem z Ciechanowca*, *Prokop z Nadolnych*, *Piotr ze Szpaków*. Ze względu na semantyczną różnorodność podstaw motywujących szczególnie interesującym, zdaniem Autorki, typem antropimów były nazwiska odapelatywne (niederywowane i derywowane), np. *Chromy*, *Huszczza*, *Szyło*, *Dołęga*, *Poletyło*, *Biełoborodko*. Ten rodzaj nazwisk wykształcił się jako typowy dla niższych warstw społecznych, czyli mieszczan i chłopów. W warstwie szlacheckiej występowały one w roli przydomków i stanowiły obok imienia oraz nazwiska dodatkowy element identyfikacyjny, np. *Hryhor Janowicz Pokuta*, *Stanisław Jabłoński Rogaty*, *Piotr Lewsza Telatyckij*. Struktury odimienne, które powstały w wyniku przeniesienia imion pełnych lub zdrobniałych do kategorii nazwisk w połączeniu z derywacją słowotwórczą, np. *Doroszko*, *Klimek*, *Wasil*, zaznaczyły swoją obecność w badanym korpusie antropimów w niewielkim stopniu. Te nazwy osobowe używane były

przez wszystkie warstwy społeczne. Jako odrębny typ wydzielone zostały formacje równe etnonimom lub pochodne od nich, np. *Kaszuba*, *Rusinek*, *Tatarzyn*, w literaturze przedmiotu zaliczane do nazwisk odmiejscowych, odapelatywnych, a nawet przezwiskowych. Odnosiły się one głównie do chłopów, ale trudno stwierdzić, czy przekazywały rzeczywistą informację o pochodzeniu geograficznym nosicieli.

Uwzględniając swoistość etnolingwistyczną omawianego terytorium, Dacewicz wyodrębniła nazwiska wschodniosłowiańskie (ruskie), litewskie, tatarskie, żydowskie i niemieckie, które, wraz z nazwami osobowymi o polskiej proveniencji, współtworzyły system antroponimiczny północno-wschodnich kresów Rzeczypospolitej, niezwykle urozmaicony, podlegający wpływom wielu kultur. Z biegiem czasu mniej liczne grupy etniczne na badanym obszarze (np. ludność tatarska) asymilowały się, ich nazwiska zaś podlegały sławizacji (polonizacji) pod wpływem polskich i wschodniosłowiańskich tradycji nazewniczych. Znaczna część tych nazw osobowych zachowała hybrydalny charakter, łącząc w jednym nazwisku rodzime i obce elementy strukturalne, czyli podstawy i formanty należące do różnych języków, np. *Garbarzук* (podstawa pol., formant wschł.), *Douksiew* (podstawa lit., formant wschł.), *Ajdarewicz* (podstawa tat., formant słow.), *Isieryk* (podstawa żyd., formant pol.).

W trzeciej części prezentowanej monografii, w oparciu o zapisy źródłowe z XVI–XVIII w., Autorka koncentruje się na przedstawieniu procesu kształtowania się nazwiska zwyczajowego we wszystkich warstwach społecznych z uwzględnieniem charakterystycznego dla północno-wschodniego pogranicza Polski zróżnicowania etnicznego. W zakresie tego zagadnienia omawia następujące zjawiska: dziedziczenie nazwiska ojca przez dzieci, obejmowanie wspólnym nazwiskiem całego rodu, rodziny lub generacji oraz przejmowanie nazwiska męża przez żonę. Analiza źródeł dowiodła niezbicie, że najwcześniejsze, jednoznaczne poświadczenia dziedziczenia nazwisk ojców przez dzieci pochodziły z drugiej połowy XVI w. i dotyczyły szlachty, zwłaszcza nazwiska odmiejscowego na *-ski*, np. *Jan Leśniowski na rzecz syna Adama Leśniowskiego, szl. Maciej Korzeniowski s. Wojciechow*. Zjawisko obejmowania wspólnym nazwiskiem członków rodu, rodziny, generacji, znacznie lepiej udokumentowane, zaznaczyło się już na początku XVI w., głównie w nazwiskach patronimicznych, np. *Bartoszewiczy*, *Lachowiczy*, *Żdanowiczy*. Ich nosicielami była podlaska szlachta oraz litewscy i ruscy bojarzy. W drugim półwieczu XVI stulecia obejmowanie całego rodu lub rodziny (najczęściej braci) przez nazwiska przodków odnosiło się też do przedstawicieli mieszczan i chłopów, np. *Piotr, Tomko Choroskowicze*, *Kuryan Iwan Andrzej Nowosadowiczy*, *Piotr z Macieiem Szewczyczy*. Jednym z przejawów formowania się nazwiska zwyczajowego był mechanizm przejmowania przez żony nazwisk mężów. Zjawisko to z uwagi na niską częstotliwość występowania nazw kobiet w badanych dokumentach, wynikającą z ich statusu prawnego i pozycji społecznej, niełatwo było obserwować. Niemniej jednak iście benedyktyńska praca Autorki nad zapisami źródłowymi pozwoliła zgromadzić wystarczająco

reprezentatywny materiał antroponimiczny identyfikujący kobiety, który stał się solidną podstawą do wysnucia ciekawych wniosków badawczych. Okazało się m.in., że w omawianym okresie proces przejmowania nazwiska męża przez żonę miał różne oblicza: od formacji odmězowskich zakończonych na *-owa/-owaja/-ewaja*, *-ina*, *-icha*, *-ka* w XVI–XVII w., np. *Waskowa*, *Ihnatowaja*, *Ławryniewaja*, *Trzasczyna*, *Kobylczycha*, *Czabajka* do obejmowania wspólnym nazwiskiem małżonków w XVIII w., np. Radiona i Anny *Owsianych*, Joannis et Mriannam *Modzelewskich*, Klimentia y Teodory *Sawczukow*. Omówione zjawiska, związane ze stabilizowaniem się nazwiska jako kategorii antroponimicznej na przestrzeni XVI–XVIII w., znalazły poświadczenie we wszystkich warstwach społecznych – najwcześniej wśród miejscowej szlachty, a najpóźniej w warstwie chłopskiej.

Rozdziały zasadnicze monografii zamyka aneks w formie starannie zredagowanego i należycie udokumentowanego słownika wszystkich opisanych w niej jednostek antroponimicznych, w którym uczona ze znanstwem materii badawczej, jaką są nazwiska występujące na północno-wschodnich kresach Rzeczypospolitej, objaśnia ich genezę językową. W *Słowniku* zamieszczono zarówno nazwiska polskie, jak i antroponimy wschodniosłowiańskie, litewskie, tatarskie, żydowskie i niemieckie. Rozszerzenie bazy materiałowej o nazwiska niepolskie pomogło oddać rzeczywistość i zrazem złożoną sytuację antroponimiczną na polsko-rusko-litewskim pograniczu kulturowym w XVI–XVIII w.

Część słownikową niniejszej książki skonstruowano zgodnie z zasadami obowiązującymi w leksykografii onomastycznej. Hasłem w *Słowniku* jest nazwisko zapisane w postaci fonetycznej, podane w mianowniku liczby pojedynczej. Poszczególne artykuły hasłowe zawierają objaśnienie pochodzenia językowego danego nazwiska, daty jego zapisów źródłowych oraz oznaczenie kategorii typologicznej nazwiska. W objaśnieniach Autorka przytacza podstawy językowe analizowanych antroponimów wyekscerpowane ze różnicowanych źródeł.

Należy podkreślić, że oceniana monografia stanowi swoiste podsumowanie wieloletnich badań Dacewicz nad historią nazwisk na Podlasiu i szerzej – na północno-wschodnich kresach Rzeczypospolitej, i niejako uogólnia wcześniejsze opinie Autorki na temat uwarunkowań towarzyszących procesowi formowania się systemu antroponimicznego na tym obszarze i jego znamienych cech. Badacze nazewnictwa osobowego znajdą w niej wiele ważnych ustaleń o charakterze syntetyzującym. Jednym z nich, bez wątplenia, jest stwierdzenie, że w XVIII w. kształtowanie się nazwiska jako drugiego po imieniu członu formuły nazewniczej odnoszonej do człowieka we wszystkich warstwach i grupach społecznych zostało zakończone. Pewnym wyjątkiem była społeczność żydowska, której nazwiska ustabilizowały się ostatecznie w okresie późniejszym.

Kolejne istotne uwagi podsumowujące, sformułowane w toku wywodu, dotyczyły zmian ilościowych w zakresie poszczególnych typów strukturalnych nazwisk i frekwencji sufiksów nazwiskotwórczych na przestrzeni kilku stuleci. W badanym

okresie zdecydowanie powiększyła się grupa nazwisk derywowanych sufiksalnie, największą zaś aktywność w tworzeniu nazwisk wykazywały trzy formanty: *-ski/-cki*, *-owicz/-ewicz*, *-uk/-czuk*, przy czym ten ostatni ograniczał się niemal wyłącznie do antroponimii chłopskiej.

Przedstawiony w recenzowanej książce korpus jednostek nazewniczych potwierdza w całej rozciągłości tezę o obecności w polskich dziejach elementu etnicznie zróżnicowanego, świadczy również niezbitie o sile społeczeństwa przyjmującego, w tym przede wszystkim kultury szlacheckiej, czego przejawem była daleko posunięta polonizacja nazwisk wieloetnicznej społeczności, która zamieszkiwała północno-wschodnie kresy Rzeczypospolitej w XVI XVII w.

Na zakończenie warto się odnieść do imponującego pod względem ilościowym wykazu literatury. W bibliografii uwzględniono monografie i artykuły naukowe, głównie polskich badaczy, w mniejszym stopniu zagranicznych, najistotniejsze z punktu widzenia celu, jaki przed sobą postawiła Autorka.

Recenzowana monografia to istotna i wartościowa publikacja wzbogacająca literaturę naukową z zakresu antroponimii historycznej na północno-wschodnich ziemiach Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Jest ona skierowana nie tylko do wąskiego grona specjalistów zajmujących się opisem różnych aspektów słownictwa propriального, lecz także do szerokiego kręgu tzw. odbiorców przeciętnych, chcących poznać historię nazwisk, które noszą.

Elżbieta Bogdanowicz
Białystok

Е. Шаповалова, Т. Михеева, КОММУНИКАТИВНО-ФУНКЦИОНАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ РУССКИХ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ (НА ПРИМЕРЕ СУБСТАНТИВНЫХ ЕДИНИЦ), Saarbrücken: LAP LAMBERT Academic Publishing, 2014, сс.134.

Во фразеологической системе современного русского языка своеобразное место занимают субстантивные единицы типа *живая летопись*, *бесструнная балалайка*, *собачья радость*, *хитрый Митрий*. Они не раз подвергались детальному исследованию с точки зрения грамматических свойств, семантики и тех факторов, которые способствовали их возникновению, однако не описывались достаточно подробно в аспекте их функционирования в речи.

Именно для восполнения этого пробела предназначена вышедшая из печати в саарбрюккенском издательстве LAP книга Е. Шаповаловой и Т. Михеевой